

Kokhanova O. O., PhD student Faculty of History of Ukraine, Kharkiv National Pedagogical University (Ukraine, Kharkiv), alena_kokhanova@mail.ru

The situation of women in the Soviet Ukraine in the early 20-ies of XX century

This paper discusses the situation of women in the Ukraine in the early 1920s, namely, the coming to power of the Bolsheviks, and the establishment of the Bolshevik regime. It was the state of women's education, the principles of women's health, childhood and motherhood, as well as the status of women and occupational field. An important place is devoted to the political rights of women and marriage and family relations after the February Revolution, which was most dramatic for Ukrainian society.

Keywords: womenfolk, the Bolsheviks, Soviet Ukraine, Soviet legislation, emancipation, education, marriage, health, child welfare and maternity, political rights.

Коханова Е. А., аспирантка кафедри історії України, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди (Україна, Харків), alena_kokhanova@mail.ru

Положение женщины в Советской Украине в начале 20-х гг. XX в.

Рассматривается вопрос положения женщин на территории Украины в начале 1920-х годов, а именно с приходом к власти большевиков и установления большевистского режима. Было рассмотрено состояние образования женщин, основы охраны здоровья женщины, детства и материнства, а также положение женщины в производстве и профессиональной сфере. Важное место занимают вопросы политических прав и возможностей женщины, а также брачно-семейных отношений после Февральской революции, которые были наиболее кардинальными для украинского общества.

Ключевые слова: женщины, большевики, Советская Украина, советское законодательство, эмансипация, образование, брак, здравоохранение, охрана детства и материнства, политические права.

* * *

УДК 94(477)«191/193»

Устенко А. А.
аспірантка, Уманський державний педагогічний
університет ім. Павла Тичини (Україна, Умань),
ustenko28121991@rambler.ru

«КОЛИШНІ ЛЮДИ» В СОЦІАЛЬНІЙ СТРАТИФІКАЦІЇ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 1920-Х РР.

Досліджується соціальна криза періоду в історії України, що настала після 1917 р. і поєднувалася з відсутністю чіткого розуміння критеріїв розмежування радянського суспільства на «своїх» і «чужих». Критерії ідентифікації «колишніх» як особливого соціуму формувалися стихійно, вони були невизначеними і залежали від конкретно історичних ситуацій та від суб'єктивних факторів. Нестабільність і неоднозначність соціального статусу громадян після революційної радянської України, що характеризується крайнім ступенем деструктуризації суспільства, позирнувалася спорідненням різних суспільних верств і високою соціальною мобільністю значної частини населення. Доведена відсутність у післяреволюційній Україні усталених визначень тих чи інших понять і термінів, їх багатозначність або невідповідність змісту сучасного розуміння, що також часто призводить до спотворення історичної реальності.

У статті на основі архівних джерел та літератури розглядаються межі соціального простору «колишніх» та критерії розмежування радянською владою суспільства на «своїх» і «чужих» у післяреволюційний період.

Ключові слова: «колишні люди», «колишні», «чужі», експлуататори, соціально небезпечні, «буржуї», позбавленці.

Події революції 1917 р., і як наслідок, встановлення радянської влади в Україні, відчутно вплинули на всі сфери життя українського суспільства. Ліквідація експлуататорських класів, проголошення диктатури пролетаріату, класова боротьба – основні завдання нової влади, які призвели до розколу суспільства на «своїх» і «чужих». Дослідження різних аспектів соціальних змін є одним з пріоритетних напрямів вітчизняної історії і з цим пов'язана актуальність пошуку нових підходів до вивчення соціальних трансформацій радянського часу.

Представники вкрай різних соціальних груп, які не мали змоги вчасно емігрувати за кордон, змушені були

приспосовуватися до абсолютно нових умов існування. Їх називали «залишками проклятого минулого» і штучно об'єднали в єдину категорію під символічною назвою «колишні люди» або просто «колишні». Крах епохи супроводжувався соціальними катаклізмами. Диктатура пролетаріату проголосила в якості завдань придушення опору повалених класів, їх перевиховання і визначила нову шкалу соціальної ієрархії – «хто був усім, став ніким». Автор даного дослідження має за мету з'ясувати соціальний спектр «колишніх людей» в розумінні післяреволюційної влади та на рівні соціально-побутового спілкування.

«Колишні люди» – це унікальне соціальне утворення, яке ніколи не існувало в рамках офіційної соціальної структури радянського суспільства, але яке завжди мало місце у свідомості представників більшовицької влади і в їхній політичній практиці. Зрозуміти соціальну природу даного явища можливо лише в загальноісторичному контексті післяреволюційної епохи.

Фахівці радянської історичної науки обходили подібні теми, на їх вивчення і публікацію накладалися певні обмеження. Проте деякі питання соціалізації представників «чужих» підіймалися в ході дослідження проблем ліквідації «експлуататорських класів» в СРСР, а також зміни соціальної структури і становлення «безкласового» суспільства [1–3]. Окремі аспекти досліджувались в працях, присвячених формуванню радянської інтелігенції, історії вітчизняної культури, культурної революції і проблем збереження культурної спадщини [4–5]. Питання адаптації до нових умов колишнього чиновництва, службовців ряду відомств досліджувалось в працях, присвячених створенню держапарату і окремих його структур [6].

Дослідження місця і ролі в суспільстві різних соціальних верств населення стає актуальним на початку ХХІ ст., коли в рамках соціальної історії, історії повсякденності і мікроісторії були зроблені спроби реконструкції радянського післяреволюційного суспільства «знизу», створення «соціального портрету» тих чи інших суспільних верств, в тому числі й «колишніх» [7–8].

Однак не дивлячись на значні досягнення у вивченні післяреволюційної історії, дана тема залишається актуальною та однією з найбільш дискусійних. Лише побічно досліджено повсякденні практики різних соціальних груп «колишніх», критерії їх соціальної ідентифікації, проблема співвідношення та взаємозв'язку декларованої політики та політичної практики по відношенню до них на місцях. Але на сучасному етапі розвитку вітчизняної та зарубіжної історичної науки немає єдиного тлумачення поняття «колишні люди».

В офіційному дискурсі незмінною складовою групи «колишніх» були так звані «експлуататорські класи» дореволюційного суспільства. За марксистсько-ленінським трактуванням, експлуататорами вважалися «суспільні класи, які привласнювали собі чужу працю, на основі володіння приватною власністю» [9, с. 414]. Але на практиці категорія «експлуататорів» охоплювала різні суспільні верстви українського населення, які суттєво відрізнялися за своїм походженням, ставленням до влади, рівнем матеріальних доходів, політичними

переконаннями і культурними традиціями. З часом поняття «експлуататор» практично не вживалося, а його замінили такі як: «ворожі класи», «залишки проклятого минулого», «соціально небезпечні», «соціально чужі елементи», «чужі», «колишні люди» або просто «колишні».

Першим кроком на шляху до соціальної дискримінації раніше привілейованих верств суспільства стала ст. 65 Конституції РСФРР, прийнята на V з'їзді Рад в липні 1918 р. Виборче право перестало бути невід'ємним правом людини і перетворювалося на «соціальну функцію виборців». Виборчих прав були позбавлені: особи, що використовували найману працю з метою отримання прибутку (експлуататори); особи, котрі жили на нетрудові доходи (лихварі-рантьє); приватні торговці; служителі церкви та релігійних культів; злочинці та божевільні. Таке дискримінаційне виборче право зберігалось до прийняття Конституції СРСР 1936 р. Одночасно виникає нова соціальна категорія радянського суспільства – «позбавленці» [10, с. 22–24].

Поняття «позбавленець» (рос. – «лишенец») стало широко відомим ще з середини 1920-х років, яким називали осіб позбавлених виборчого права та інших прав. Відповідно до Кримінального кодексу (редакцій 1922 р. і 1927 р.) позбавлення виборчих та інших прав застосовувалося у вигляді додаткового покарання, що тягло за собою, як правило, звільнення з роботи, виключення з профспілок, виселення з квартир тощо [11, с. 63]. Серед «позбавленців» було чимало представників колишніх привілейованих станів. У науковій літературі зустрічається неправомірне споріднення двох різних понять: «позбавленці» і «колишні». Так, дослідник В.Іванов вказує, що «колишні» в реаліях радянського життя «зрослися» з «позбавленцями» [12, с. 71]. Частково з цим можна погодитися, оскільки в розумінні пересічних громадян ці поняття дійсно були синонімічними. Проте в юридичній і політичній практиці вони лише пересікалися, але не співпадали.

Конституція РСФРР 1918 року проголосила нову класову, пролетарську демократію, демократію виключно для трудящих. Вона не визнавала формальної рівності прав. За часів самодержавства всі піддані царя поділялися на п'ять встановлених законом станів, котрі володіли певним правовим статусом: духовенство, дворяни, купці, міщани та селяни.

Більшовики не мали чіткого розуміння, кого слід вважати «колишніми». У 1917–1920-х рр. «чужими» зазвичай вважалися представники опозиційних політичних партій або всі групи населення, які були невдоволені новою владою, не залежно від їхнього соціального походження [13, с. 25]. Член політбюро ЦК ВКП(б) М.І. Бухарін стверджував, що протидіяти «керуючому пролетаріату» будуть наступні групи суспільства: «1) паразитичні прошарки, торгові капіталісти, спекулянти, біржовики, банкіри; 2) непродуктивна адміністративна аристократія; 3) буржуазні підприємці, інженери, винахідники, які безпосередньо пов'язані з капіталістичним світом; 4) кваліфікована бюрократія; 5) технічна інтелігенція – інженери, техніки, агрономи, зоотехніки, лікарі, професори, адвокати, журналісти, вчителі та інші; 6) офіцерство; 7) за-

можне селянство; 8) середня та дрібна міська буржуазія, духовенство» [14, с. 163].

Ще з перших днів встановлення радянської влади до «соціально небезпечних елементів» потрапили представники старої інтелігенції, які за оцінками більшовицького керівництва, дискредитували себе участю в революції. За своєю суттю інтелігенція сповідувала загальнодемократичні принципи, прагнула свободи слова, була вільна у своїх переконаннях і висловлюванні думок. Переважна більшість членів комуністичної партії ставилася до старої інтелігенції вкрай негативно. У їхній свідомості інтелігенція асоціювалась аж ніяк не з високими гуманістичними ідеалами. Вона для них була частиною ворожих класів – буржуазії й дворянства, що підлягають знищенню. Г.Касьянов зауважував, що «стереотипи масової свідомості, за якими стара інтелігенція визначалася як чужа й часто ворожа сила, був своєрідним вірусом, здатним щомиті викликати епідемію соціального озлоблення, ненависті, привести до пошуку ворогів спочатку серед колишніх, а потім серед своїх» [15, с. 29].

Найбільш близьким і зрозумілим для широких мас населення був поділ суспільства на «чужих» і «своїх» за їх матеріальним становищем. Однак і тут не було єдності критеріїв поділу на «бідних» і «багатих». Зокрема, селянські господарства у найбільш родючих регіонах вважалися «середняцьким», а в бідніших регіонах зазвичай розцінювалися як заможні або куркульські. Настільки різні підходи до визначення соціальної приналежності громадян дозволяли максимально широко трактувати соціальний простір «буржуазних елементів», «експлуататорів» і «чужих».

До середини 1920-х р. такі поняття як «контрреволюціонер», «дезертир», «буржуй», «зрадник», «поміщик», «кулак» часто використовувалися як тотожні. В більшовицькій риторичній ворогами були всі незадоволені новою владою. Якщо для представників партійної та державної влади поняття «чужий» мало переважно політичний відтінок, то для пересічних громадян насамперед емоційно-негативне значення. Підтвердженням цього є стаття у газеті «Правда» за 1919 р., в якій сказано, що громадянин Ухнін – буржуй, який володіє крамницями, будинками, майстернями, він «паразит», «негідник, шкурний елемент», є представником «колишніх людей», а також усіх, «кому раніше жилося добре» [16, с. 4]. Останні слова є ключовими для розуміння позиції представників соціальних низів суспільства в тому, що існує споконвічна ненависть голодного до ситого.

У праці «Интеллигенция и Советы» Юрій Ларин зазначає, що після подій жовтня 1917 р. серед робітників панує негативне ставлення до інтелігенції. «Кожен буржуазний інженер або навіть студент, сором'язлива чиновниця або її донька в очах робітника і селянина залишаються представниками пануючого класу. Варто панянці із чиновницької родини правильно пофліртувати і вона з легкістю стане дружиною фабриканта, поміщика, офіцера. А донька робітника зазвичай могла стати лише тимчасовою коханкою, а потім на вулицю – соціальна прірва між двома світами – світ чистих панів і простого люду» [17, с. 4]. Тому у повсякденному житті для бідного селянина, робітника або солдата буржуєм, поміщиком, експлуататором, «пара-

зитом» був кожен, хто жив у кращих умовах і розмовляв іншою, часто незрозумілою для них мовою.

Термін «колишні» зустрічається в листі прокурора, який звертається до Президії ВУЦВК і повідомляє про колишнього поміщика, який разом із своїм сином «збирають навколо себе куркулів та інших бувших людей, які не задоволені, що в них відібрали землю і можуть бути небезпечними для радянської влади» [18, арк. 221]. Цей лист, датований 1926 р., вкотре вказує на те, що кожна верста українського суспільства по-своєму розуміли дане поняття.

На рівні соціально-побутового спілкування також існувала традиція визначати класову приналежність особи за зовнішніми ознаками. Більшовики вміло це використовували і породжували нові конфлікти у суспільстві, підігріваючи ненависть представників нижчих соціальних верств до так званих «чистих панів». В.І. Ленін закликав «...вигнати поміщиків і захопити поміщицькі землі» при цілковитому зруйнуванні або усуненні «...всіх і всяких місцевих властей, зі зміною їх новими, народними властями» [19, с. 300].

Селяни із захопленням виконували всі вказівки «зверху» і одразу ж приступили до встановлення контролю над поміщицькими маєтками та опису майна. Вони рішуче відкидали будь-які способи затягти процес ліквідації поміщицького землеволодіння, не зупиняючись перед погромами маєтків та насильствами над їх власниками. Останні були змушені втікати в місто або емігрувати за кордон. Іноді селяни самі вчиняли самосуд і розправу над поміщиками. Так, в одному із сіл Кам'янецької округи односельці вбили поміщика, який вчасно не виїхав із села і не виконував усіх вимог радянської влади [20, арк. 72].

Про негативне ставлення населення до «колишніх» свідчить також і нескінченний потік доносів, які почали надходити до органів нової влади майже з перших днів її існування. У листах повідомляли про засекречення соціального походження, значні капітали в банках, рекомендували зробити обшук, повідомляли адреси тих чи інших «царських прислужників», попереджали про фальсифікацію документів. Прикладом є заява простого робітника, члена комуністичної партії О.М. Щербакова секретарю ЦК КП(б)У, датована 15 січня 1920 р. Він повідомляв, що «10 січня 1920 р., на загальному зібранні партії, група робітників була змушена демонстративно залишити зал засідання. Оскільки зібрання проходило в напруженій атмосфері, відчувалося роз'єднання на два табори: робітники і дрібнобуржуазна інтелігенція. Останні поводити себе зверхньо, вороже, постійно перебували... Я вважаю, що цієї характеристики достатньо, щоб знайти «корінь зла», або знайти ліки проти нього. Якщо не вжити запобіжних заходів, то партія розколеться і це призведе до краху радянської влади» [21, арк. 1–2].

Отже, соціальна криза післяреволюційного періоду поєднувалася з відсутністю чіткого розуміння критеріїв розмежування радянського суспільства на «своїх» і «чужих». Критерії ідентифікації «колишніх» як особливого соціуму формувалися стихійно. Вони були невідзначеними і залежали від конкретно-історичних ситуацій та від суб'єктивних факторів. Нестабільність і неоднозначність соціального статусу громадян післяреволюційної радянської України, що

характеризується крайнім ступенем деструктуризації суспільства, погіршувалася спорідненням різних соціальних верств і високою соціальною мобільністю значної частини населення. Слід враховувати також і відсутність у післяреволюційній Україні усталених визначень тих чи інших понять і термінів, їх багатозначність або невідповідність змісту сучасного розуміння, що також часто призводить до спотворення історичної реальності.

Радянське суспільство формувалось в процесі постійного тісного впливу і взаємозв'язку різних соціальних прошарків, які проявлялися у всіх сферах життя. Так, помічник прокурора СРСР І.С. Кондорюшкін в 1920–х рр. неодноразово наголошував, що на кожному кроці «невидимі нитки» переплітають всі групи населення і пов'язують радянських і партійних робітників з «міщанським болотом» [22, с. 54].

Після встановлення радянської влади в Україні такі соціальні категорії, як капіталісти, поміщики, чиновники все більше втрачали своє колишнє значення, набуваючи при цьому нового змісту. З одного боку, в середовищі більшовиків «колишнім» міг бути кожен, хто був незадоволений новою владою, незалежно від соціального походження. Водночас на рівні соціально-побутового спілкування, для широких верств населення основною ознакою «чужого» було зневажливе, зверхнє ставлення до населення, «відрид від народу». Всі ці фактори вказують на те, що визначити чіткі межі соціального простору «колишніх» не можливо.

Список використаних джерел

1. Трифонов І.Я. Ликвидация эксплуататорских классов в СРСР. – М.: Политиздат, 1975. – 406 с.
2. Турченко Ф.Г. Великий Октябрь и ликвидация эксплуататорских классов на Украине. – К.: Вища школа, 1987. – 199 с.
3. Селунская В.М. Социальная структура советского общества. История и современность. – М.: Издательство политической литературы, 1987. – 326 с.
4. Ткачова Л.І. Інтелігенція радянської України в період побудови основ соціалізму. – К.: Наукова думка, 1985. – 192 с.
5. Федюкин С.А. Партия и интеллигенция. – М.: Политиздат, 1983. – 240 с.
6. Софинов П. Очерки истории ВЧК (1917–1922 гг.). – М.: Политиздат, 1960. – 248 с.
7. Литвин В.М. Історія України: (У 3 т.) / Відп. ред. В.А. Смолій. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2005. – Т.3.: Новітній час (1914–2004). – Кн.1. – 2005. – 831 с.; Кн.2. – 2005. – 639 с.
8. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія в 2-х частинах. Частина 1 / Ред. кол.: В.М. Литвин (голова). – К.: Наукова думка, 2006. – 652 с.
9. Большая Советская Энциклопедия Т.48. / Гл. ред. Введенский Б.А. – М., 1957. – 672 с.
10. Тихонов В.И., Тяжелникова В.С., Юшин И.Ф. Лишение избирательных прав в Москве в 1920–1930-е годы. – М., 1998. – 326 с.
11. Вронська Т. Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній практиці радянської влади (1917–1936 рр.): Наукове видання. – К.: Темпора, 2013. – 624 с.
12. Виктор Иванов. Бывшие люди // Родина. – 1999. – №4. – С.70–73.
13. Луначарский А.Б. Бывшие люди: очерк истории партии эсеров. – М., 1922. – 81 с.
14. Бухарин Н.И. Экономика переходного периода // Бухарин Н.И. Проблемы теории и практики социализма. – М., 1989. – 387 с.
15. Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-ті роки). – К.: Наук. думка, 1991. – 96 с.
16. Правда. – 1919. – 3 августа.
17. Ларин Ю. Интеллигенция и Советы. Хозяйство, буржуазия, революция, госаппарат. – М.: Гос. изд., 1924. – 91 с.

18. Центральный державный архив Вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1. – Оп.3. – Спр.68.
19. Ленін В.І. Розпуск Думи і завдання пролетаріату // В.І. Ленін. Повне зібрання творів. Т.13. – К.: Політвидав України, 1971. – 548 с.
20. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.3. – Спр.328.
21. Центральный державный архив громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.180.
22. Кондурешкин И.С. Частный капитал перед советским судом. Пути и методы накопления по судебным и ревизионным делам 1918–1926 гг. Предисл.: Курский Д.И. – М., Л.: Госиздат, 1927. – 254 с.

References

1. Trifonov I.Ya. Likvidatsiya ekspluatatorskih klasov v SRSR. – М.: Politizdat, 1975. – 406 s.
2. Turchenko F.G. Velikiy Oktyabr i likvidatsiya ekspluatatorskih klasov na Ukraine. – К.: Vyshcha shkola, 1987. – 199 s.
3. Selunskaya V.M. Sotsialnaya struktura sovetskogo obshchestva. Istoriya i sovremennost. – М.: Izdatelstvo politicheskoy literatury, 1987. – 326 s.
4. Tkachova L.I. Inteligentsiya radyanskoyi Ukrainy v period pobudovi osnov sotsializmu. – К.: Naukova dumka, 1985. – 192 s.
5. Fedyukin S.A. Partiya i intelligentsiya. – М.: Politizdat, 1983. – 240 s.
6. Sofinov P. Ocherki istorii VChK (1917–1922 gg.). – М.: Politizdat, 1960. – 248 s.
7. Litvin V.M. Istoriya Ukrainy: (U 3 t.) / Vidp. red. V.A. Smoliiy. – К.: Vidavnichiy dim «Alternativi», 2005. – Т.3.: Novitniy chas (1914–2004). – Kn.1. – 2005. – 831 s.; Kn.2. – 2005. – 639 s.
8. Narisi povsyakdennoho zhittya radyanskoyi Ukrainy v dobu nepu (1921–1928 rr.): Kolektivna monografiya v 2-h chastinah. Chastina 1 / Red. kol.: V.M. Litvin (golova). – К.: Naukova dumka, 2006. – 652 s.
9. Bolshaya Sovetskaya Entsiklopediya T.48. / Gl. red. Vvedenskiy B.A. – М., 1957. – 672 s.
10. Tihonov V.I., Tyazhelnikova V.S., Yushin I.F. Lishenie izbiratelnyh prav v Moskve v 1920–1930-e gody. – М., 1998. – 326 s.
11. Vronska T. Upokorennya strahom: simeyne zaruchnistvo u karalniy praktitsi radyanskoyi vladi (1917–1936 rr.): Naukove vidannya. – К.: Tempora, 2013. – 624 s.
12. Viktor Ivanov. Byvshie lyudi // Rodina. – 1999. – №4. – S.70–73.
13. Lunacharskiy A.B. Byvshie lyudi: ocherk istorii partii eserov. – М., 1922. – 81 s.
14. Buharin N.I. Ekonomika perehodnogo perioda // Buharin N.I. Problemy teorii i praktiki sotsializma. – М., 1989. – 387 s.
15. Kasyanov G.V., Danilenko V.M. Stalinizm i ukrayinska inteligentsiya (20–30-ti roki). – К.: Nauk. dumka, 1991. – 96 s.
16. Pravda. – 1919. – 3 avgusta.
17. Larin Yu. Intelligentsiya i Sovety. Hozyaystvo, burzhuziyya, revolyutsiya, gosapparat. – М.: Gos. izd., 1924. – 91 s.
18. Tsentralniy derzhavnyi arhiv Vishchih organiv vladi Ukrainy (dali – TsDAVO Ukrainy). – Ф.1. – Оп.3. – Спр.68.
19. Ленін В.І. Розпуск Думи і завдання пролетаріату // В.І. Ленін. Повне зібрання творів. Т.13. – К.: Політвидав України, 1971. – 548 с.
20. TsDAVO Ukrainy. – Ф.1. – Оп.3. – Спр.328.
21. Tsentralniy derzhavnyi arhiv громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.180.
22. Kondurushkin I.S. Chastnyy kapital pered sovetskim sudom. Puti i metody nakopleniya po sudebnym i revizionnym delam 1918–1926 gg. Predisl.: Kurskiy D.I. – М., Л.: Gosizdat, 1927. – 254 с.

Ustenko A.A., post-graduate student of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine, Uman), ustenko28121991@rambler.ru

«Former people» in the social stratification of soviet society in the 1920s

The article deals with the social crisis of Ukrainian historical period after 1917. The crisis resulted in the lack of clear understanding of the definition criteria for friends and enemies in Soviet society. The article demonstrates that the criteria for identifying «former people» as a special part of society were spontaneously formed. They were uncertain and dependent on the specific historical situations and the subjective factors. Instability and ambiguity of citizens' social status in post-revolutionary Soviet Ukraine, characterized by an extreme degree of society destruction, was deteriorated by affinity of different social groups and high social mobility of big sections of population. The research proves that post-revolutionary Ukraine had no established definitions of certain terms and concepts and ambiguity or discrepancy of their content to modern sense can often lead to the distortion of historical reality.

On the base of archival sources and literature the article analyses the boundaries of social scope of «former people». The criteria of social differentiation by the Soviet power into friends and enemies in post-revolutionary period are studied.

Keywords: «former people», «the former», «strangers», exploiters, socially dangerous, «bourgeois», non-voters.

Ustenko A.A., aspirantka, Uman'skiy gosudarstvennyy pedagogicheskii universitet im. Pavla Tychny (Ukraine, Uman), ustenko28121991@rambler.ru

«Бывшие люди» в социальной стратификации советского общества 1920–х гг.

Исследуется социальный кризис периода в истории Украины, наступивший после 1917 г. и сочетался с отсутствием четкого понимания критериев разграничения советского общества на «своих» и «чужих». Критерии идентификации «бывших» как особого социума формировались стихийно, они были неопределенными и зависели от конкретно исторических ситуаций и от субъективных факторов. Нестабильность и неоднозначность социального статуса послереволюционной советской Украины, характеризующееся крайней степенью деструктуризации общества, ухудшалась родством различных общественных слоев и высокой социальной мобильностью значительной части населения. Доказано отсутствие в послереволюционной Украине устоявшихся определенных тех или иных понятий и терминов, их многозначность или несоответствие содержания современного понимания, что также часто приводит к искажению исторической реальности.

В статье на основе архивных источников и литературы рассматриваются пределы социального пространства «бывших» и критерии разграничения советской властью общества на «своих» и «чужих» в послереволюционный период.

Ключевые слова: «бывшие люди», «бывшие», «чужие», эксплуататоры, социально опасные, «буржуи», лишенцы.

* * *

УДК 94:39(438+477)“1920/1930”

Фесенко В. В.

аспірантка кафедри етнології та краєзнавства,
Інститут історичної освіти Національного педагогічного
університету ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ),
victoria.fesenko2010@yandex.ua

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ПОЛЬСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ МЕНШИНИ В УРСР У 1920–1930–ТІ РР.

Наукове повідомлення присвячене дослідженню процесу проведення національної політики радянської влади стосовно етнічних поляків на території УРСР у 1920–1930–ті рр. Розглянуто шляхи, форми та методи реалізації цієї політики; проаналізовано функціонування системи спеціальних державних органів у справах польської етнічної меншини.

Ключові слова: коренізація, національна політика, польська етнічна меншина, агітаційно-пропагандистська робота.

На українських етнічних землях з давніх часів проживали представники інших народів. Одним з автохтонних етносів України був польський. Польське населення, яке упродовж століть було важливою складовою поліетнічної структури українських теренів, традиційно відігравало поважну роль у вітчизняній історії, впливаючи на перебіг економічних, етноконфесійних, культурно-освітніх процесів.

У сучасній Україні вивчення як позитивного, так і негативного досвіду національних відносин радянської доби, пізнання глибинних змін, що проходили у ті часи в середовищі національних меншин, вимагає глибокого і об'єктивного підходу до формування засад державної політики по відношенню до представників етносу, допоможе ефективній розбудові демократичного суспільства в країні.

Дослідження історії польського населення в УРСР має свою чималу історіографію. Радянську та українську історіографію проблеми найбільш повно вивчила Л.Якубова у монографії, присвяченій етнічним меншинам УСРР, у тому числі і польській [20]. Дослідниця розглянула польську меншину у контексті

політичного, соціально-економічного та культурного життя інших національних груп УРСР у 1920-х – першій половині 1930-х років, також ґрунтовно вивчила діяльність вищих державних органів влади з організації культурного життя національних меншин, закономірності цього процесу в межах всієї України. Також слід відзначити наукові праці Т.І. Єременко [3], О.Я. Калакури [4], Б.В. Чирко [19]. У монографії Б.Чирка “Національні меншини в Україні (20–30 роки ХХ століття)” відображено переважно політичні аспекти соціально-економічної тактики й стратегії більшовицького уряду стосовно етнічних меншин [19].

Метою даного дослідження є вивчення національної політики, здійснюваної більшовицькою владою щодо етнічних поляків – громадян радянської України у 1920–1930-х рр.

Відповідно до обраної мети визначено основне завдання дослідження: розкрити зміст, характер, основні напрямки і мету проведення національної політики правлячої партії стосовно представників польської етнічної меншини працівниками державно-партійних органів влади на території УРСР.

В УРСР на початку 20-х років проживало 48% від загальної чисельності поляків СРСР. За даними перепису 1926 р. у Радянському Союзі налічувалося близько 770 тис. поляків, з них у РСФРР – 197 тис., в УРСР – більше 476 тис., у Білорусії – 97 тис. осіб [2, с. 434]. За чисельністю представників національних меншин в Україні поляки були третіми. В Україні поряд із 23,2 млн. осіб корінної нації проживало 2,7 млн. росіян, 1,6 млн. євреїв, 476,4 тис. поляків, 393,9 тис. німців, а також представники інших національностей [6, с. 16–17; 3, с. 121]. Стосовно чисельності польського населення в УРСР в оцінках українських і польських істориків існують розбіжності. За українськими джерелами у 1926 р. в УРСР проживало 476,4 тис. поляків (1,46% всього населення республіки), з них 377,7 тис. поляків проживало у сільській місцевості і 98,4 тис. – у містах. Польське населення переважно концентрувалося у західних регіонах республіки: Волинській окрузі – 86 тис., Шепетівській – 60,2 тис., Проскурівській – 58,5 тис., Бердичівській – 48,4 тис. осіб [6; 19, с. 13, 4; 13].

Польські історики вважають вказану чисельність поляків в УРСР цього періоду тенденційно заниженою. На думку польського дослідника Я.Купчака, існують більш достовірні джерела, зокрема римо-католицьких костелів, які дозволяють чисельність поляків окреслити в межах 650–700 тис. осіб [22, с. 222]. Твердження польських істориків мають під собою реальну основу. Навіть урядові джерела УРСР подають чисельність поляків із значними розходженнями. За даними Польського бюро при наркоматі освіти у 1922 р. польське населення республіки становило 681,5 тис. осіб [14, арк. 28–29]. А вже у доповіді Центрального комітету національних меншин (ЦКНМ) “Про проведену роботу з обслуговування нацменів в УРСР” у січні 1926 р. ця цифра значно менша – 362,9 тис. [13, арк. 2–10]. На нашу думку це було обумовлено відсутністю наукових і об’єктивних методик проведення переписів населення, а також репатріацією значної частини польського населення до Польщі за умовами Ризького договору 1921 р. Тому матеріали перепису 1926 р. в УРСР, із врахуван-

ням окремих неточностей, дають більш-менш реальну чисельність польської національної меншини.

1920-ті роки ознаменувалися переходом до радянського способу життя на теренах УСРР. Треба зазначити, що радянським експериментом було охоплено всі верстви населення та всі національні групи. З 1921 року радянізація Наддніпрянської України охопила і польське населення. Її головна мета полягала у побудові суспільства з новим політичним, економічним й державним устроєм, керівною функцією комуністичної партії, вихованням нової людини на основі утопічної комуністичної ідеології. За задумом ідеологів комунізму ставилася за мету корінна зміна всіх сфер життя людини від духовної до матеріальної.

На початку 1920-х років керівництво РКП(б) розробило нову тактику вирішення національних проблем. Її сутність полягала у завоюванні прихильності пригноблених народів через задоволення їхніх вимог щодо використання у суспільному житті рідної мови. На думку більшовиків, якщо у державних установах використовуватиметься мова національних меншин, вони не почуватимуться пригнобленими, навіть якщо не матимуть власної державності. Ці задуми стали впроваджувати у життя.

Більшовицька національна політика залежала від конкретних історичних обставин та зазнала трансформацій відповідно до завдань партії. Коли комуністична партія прагнула зміцнити свою владу, вона запровадила політику коренізації, яка мала дуже обмежений і переважно пропагандистський характер. Її метою було не сприяння розвитку національних культур, як це декларувалося в офіційних документах, а передовсім пристосування до місцевих умов (тобто укорінення режиму), завоювання прихильності серед неросійського населення. Коренізація зводилася лише до дерусифікації суспільного життя у національних республіках. Перетворившись на потужну політичну силу в країні, комуністи відмовилися від тимчасових поступок “націоналам” і засобами жорстокого насильства і терору приступили до нищення національних культур, взяли курс на встановлення тоталітарного режиму влади.

Процес проникнення більшовицької ідеології в національне середовище отримав назву “радянізація національних меншин”. Із часом політика коренізації мала забезпечити цілковиту підтримку радянської влади з боку всіх народів СРСР. На думку більшовицьких лідерів, коренізація була лише інструментом для впровадження у життя соціально-економічних програм. Проте, їхні теоретичні міркування зазнали значних змін під впливом реального життя. Історія запровадження коренізації в УСРР засвідчує, що захід, який розглядався як допоміжний, у місцевих умовах перетворився на самодостатню програму, що посіла власне місце в історії розвитку республіки у 1923–1933 рр. Коренізація стала частиною цілісної системи соціально-економічних, суспільно-політичних і культурних перетворень, засобом перебудови основ українського суспільства.

В історичній перспективі коренізація мала вигляд хвилеподібного процесу, який то посилювався, то втрачав свою актуальність, відповідно до гостроти соціально-економічних і політичних проблем у СРСР.

Коренізація запроваджувалася непослідовно, адже весь час залежала від політичної кон'юнктури центрального державного керівництва.

У 1923 р. на XII з'їзді ВКП(б) була проголошена коренізація. Вона мала виразні соціально-економічні і суспільно-політичні акценти, але у 1930-х рр. звелася до адміністративної і культурно-просвітницької роботи. Вирішальну роль у формуванні сутнісних ознак коренізації відіграла та обставина, що більшовикам зрештою вдалося очолити український рух. Радянська влада використала коренізацію як знаряддя кадрової політики.

Політика коренізації була спрямована на утвердження радянської влади й комуністичної ідеології в національних республіках силами підготовлених національних кадрів.

Створення національних адміністративно-територіальних утворень відбувалося під гаслами національного відродження. Це мало б стати важливою складовою політизації етносу. Однак, більшовицький уряд СРСР жорстокими заходами та репресіями проти ідеологів і керівників національно-визвольних змагань деполітизував націоналістичні рухи в республіці та припинив їхнє критичне зростання вже на початку 1930-х років.

Радянська національна політика була покликана культивувати національні цінності задля їхнього синтезу з радянськими світоглядними пріоритетами та боротьби з етнічним націоналізмом навіть на рівні культурної самобутності. Результати довготривалого впливу більшовицької етнополітики були значущими для національно-державної історії СРСР і для етногенезу понад 200 етносів. Перспективи національного розвитку зводилися комуністичною ідеологією і теорією з національного питання до злиття націй на етапі переходу до комунізму у всесвітньому масштабі.

Починаючи з 1921 р., тобто моменту підписання Ризького договору між Польщею і СРСР, життя поляків в УРСР повністю контролювалося органами радянської влади і правлячої партії. Було створено Польське бюро при наркоматі освіти республіки, яке очолив С.Вальденберг [15, арк. 14]. Комуністи вважали, що найкращим методом "радянзації" польського населення є виділення національних адміністративно-територіальних одиниць, створення навчальних закладів із викладанням предметів польською мовою, а також впровадження інших заходів для забезпечення його національно-культурних інтересів. З 1923 р. в Україні розпочалося впровадження системи національно-територіального районування. За нею у місцевостях, де компактно проживали представники національних меншин, створювалися національні адміністративно-територіальні одиниці (районні, селищні та сільські ради). Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (ВУЦВК) постановою від 19 лютого 1925 р. "Про низове районування" встановив, що у випадку виділення таких структур норма населення зменшується вдвічі, тобто для організації сільради замість 1 тис. мешканців потрібно 500, а для районів замість 25 тис. – лише 10 тис. людей [12, с. 313]. На рубежі 1920–1930-х рр. за числом сільських рад, створених представниками національних меншин в Україні, польські були на

третьому місці (148) після російських (404) та німецьких (251) [20, с. 123].

Радянська влада для залучення польського населення до будівництва соціалізму в УРСР створювала партійно-адміністративний апарат. У квітні 1921 року почав діяти Відділ з національних справ при Народному комісаріаті внутрішніх справ УСРР, а у серпні – Рада національностей Народного комісаріату освіти УРСР.

У 1921 році при ЦК КП(б)У було створено Польське бюро, яке функціонувало до 1931 року. До його складу входили Конарський С.М. (завідуючий), Матушевський Ф.І., Свіонтек Е.Е., Рапорт Б.І., Свіонтек М.Л., Лонштейн І.Д. Польське бюро діяло при губернських партійних комітетах, зокрема, Харківському, Катеринославському, Одеському, Чернігівському, Волинському, Подільському.

У листопаді 1921 року в Москві на третій конференції комуністів-поляків було прийняте рішення про відрядження комуністичних кадрів, які володіють польською мовою в Україну і Білорусію, для проведення радянської пропагандистської роботи серед польського населення. Польське бюро ЦК КП(б)У в своїх звітах про роботу серед польського населення у 1922 році визначило основним завданням "проникнення партійного впливу в товщу польського трудового населення" [18, арк. 1].

Партійне комуністичне керівництво ставилося до поляків з великою підозрою, припускаючи, що більшість з них має нелояльне ставлення до радянської влади. У таємних циркулярах Польське бюро давалася вказівка місцевим підрозділам стежити за поведінкою польського населення та повідомляти про "всілякі контрреволюційні прояви на місцях" [18, арк. 1].

У 1924 році була проведена загальна конференція Польського бюро, у її матеріалах йдеться про досягнення у роботі серед поляків щодо залучення їх до радянського будівництва. У кожному розділі звіту підкреслювалося, що "досягнені значні результати по советизації...". Повсякденне життя наповнювала ще одна нова радянська риса – постійні звіти щодо досягнень у всіх сферах життя різних верств населення та всіх націй у створенні нового суспільного ладу.

Спеціальні комісії контролювали національне життя поляків, робили дослідження з різних проблемних питань. У 1925 році партійна комісія, вивчаючи поляків правобережної частини України, у своєму звіті констатувала, що за походженням польське населення можна поділити на три групи: перша – найчисельніша, нащадки тих, хто переселився на українські землі до 1772 року (шляхта і селяни); друга група – сільські робітники привезені землевласниками для роботи у власних маєтках, дехто з них з часом отримав землю; третя група – селяни-переселенці, приїхали 20–30 років тому з території Росії, Польщі, спочатку масово переходили до православ'я, а зараз повертаються до католицизму [16, арк. 33–34].

Роботу з національними меншинами в УРСР проводили спеціальні органи, створені у системі наркоматів внутрішніх справ і освіти. У квітні 1924 р. ліквідували відділ з національних справ НКВС УСРР й створили Центральну комісію національних меншин (ЦК НМ) при ВУЦВК з польською секцією, яка проіснувала до 1941 р. При радах працювали спеціальні польські

відділи, секції, комісії. ЦКНМ брала участь у розробці законодавчих актів, що стосувалися питань національних відносин, а також у діяльності органів влади щодо забезпечення потреб представників різних етносів [4, с. 6]. Проте, РКП(б) на перший план ставила інше завдання – укоренитися в національних республіках, зміцнити свій вплив на них, готувати з місцевого населення працівників партійних і радянських органів. Тому польська автономія в Україні, організована на комуністичних засадах, розглядалася більшовиками як “найкраща зброя, що Комуністична партія Польщі отримає для боротьби з польським імперіалізмом” [21, с. 42]. Натомість, більшовики вважали національні мови і освіту зброєю контрреволюції, тому намагалися їх використати і перетворити у “зряддя комуністичної освіти трудових мас” [10, с. 110–114].

У Центральному комітеті національних меншин України (ЦК НМ) існувала певна структура адміністративного апарату, зокрема, керівний центр, який складався з голови і п'яти членів, відповідальних за окремі національні напрямки: єврейський, польський, німецький, болгарський і грецький. В округах працювали штатні співробітники, які відповідали за роботу серед місцевих етнічних меншин: у національних бюро 18-ти округів – від 2 до 4-х співробітників, а в 13-ти округах – по одному (усього 57 штатних працівників у 31-му окрузі УСРР). Із них 29 опікувалися євреями, 11 – німцями, 8 – поляками, 9 – іншими національностями. У 1925 р. із 57 штатних посад в округах 16 залишалися вакантними [20, с. 141].

Бюро НМ при Дніпропетровському окружному партійному комітеті у 1925–1929 рр. налічувало 5 співробітників: завідувач бюро, а також чотири керівники національних секцій: болгарської, німецької, єврейської та польської [20, с. 67].

Паралельно були створені спеціальні органи для роботи з представниками різних національностей і при партійних органах. У 1921 р. було прийнято Положення про національні секції у партійних комітетах КП(б)У, підписане Ф.Коном і І.Куликом, у якому зазначалося, що “для ведення агітації і пропаганди серед робітників і трудящих національних меншин, для розробки і постановки перед партією і радянськими органами питань партійного і радянського будівництва, у рамках партійних постанов, які випливають з побутових та культурних особливостей цих мас, і для виконання спеціальних завдань партійних органів можуть створюватися при організаціях КП(б)У секції національних меншостей” [17, арк. 1–70].

У середині 1920-х, як і в перші роки встановлення радянської України, керівництво ЦК НМ і завідувачі національних секцій були незадоволені темпами проведення радянзації серед різних етнічних меншин в республіці, зокрема і поляків, а тому вони вимагали від підлеглих активізувати агітаційно-пропагандистську й культурно-просвітницьку роботу в областях. Ця настанова пролунала, зокрема, на засіданні ЦК НМ України, що відбувалося 13 травня 1925 р., де були присутні і працівники польських секцій з Одеського, Катеринославського (Дніпропетровського), Херсонського, Запорізького та інших південноукраїнських округів. Учасники засідання підтримали і схвалили звернення

делегатів ІХ Всеукраїнського з'їзду Рад до польського населення України з роз'ясненням національної політики радянської влади, а співробітники польських секцій закликали польську національну меншину УСРР взяти більш активну участь у радянському будівництві [20, с. 92–93].

На засіданні ЦК НМ України, яке проходило 22 квітня 1925 р., ухвалили провести в черговий раз статистичний перепис етнічних поляків в усіх українських областях. Було розроблено нову форму анкети дослідження з більшою кількістю питань, що мало на меті не тільки визначити чисельність польського населення України, а й зібрати якомога ширшу інформацію про різні сторони життя поляків [20, с. 113].

Керівництво Центрального комітету польського бюро (ЦК ПБ) при ЦК КП(б)У в середині 1920-х рр. закликала співробітників польських секцій регулярно проводити загальні збори та конференції поляків-комуністів і безпартійних, доносити до населення політику правлячої партії. Незабаром, щомісяця стали скликати загальні збори окремо для комуністів, безпартійних, молоді та жінок.

1925 р. у місцевостях, де переважало польське населення, були створені польські сільські ради. Враховуючи населення Молдавської АРСР, яка входила до складу України, у 1925 р. у республіці налічувалося 64 польські ради. Наступного року їх було вже 129, у 1927 р. – 139, 1931 р. – 164. Польські сільські ради, охоплювали 155 тис. жителів, з яких 113 тис. були етнічними поляками (73% їх загальної чисельності) [8, с. 52]. Проте, лише 24% поляків УРСР були охоплені національними адміністративними структурами. 126 польських сільрад знаходилися в українських районах, а 1928 р. було додатково створено 5 змішаних українсько-польських рад [5]. У цей період був створений єдиний в Україні польський національний Мархлевський район Волинської округи. На його території проживали 41 тис. мешканців, із яких 73% становили поляки, 8% – німці, 2% – євреї. Голів сільських рад Мархлевського району у 1931 р. було 34, серед них 25 були поляками, 7 – українцями, 2 – німцями, 1 – євреї [8, с. 52–53].

Необхідно зазначити, що хоч при створенні низових польських адміністративних одиниць враховувався національний момент, однак вони розглядалися лише як самоврядні органи “пролетарської влади”, а не як органи національно-персональної автономії. Радянська адміністративна система насаджувала жорстку модель їх роботи, прискіпливу правову регламентацію. Органи влади польських національно-адміністративних одиниць не відрізнялися за своєю структурою і компетенцією від аналогічних органів влади УРСР. Специфіка їх діяльності полягала лише у задоволенні потреб польського населення у сфері мови й культури загалом, що значно звужувало національну специфіку їх діяльності та існування.

Рада народних комісарів (РНК УРСР) “Положення про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури” від 6 липня 1927 р. визначила правила вживання мов у національно-територіальних одиницях. Передбачалося, що органи влади мають вживати для офіційних зносин мову місцевої національної більшості, а службовці повинні

володіти поряд з українською також мовою представників етнічної меншини. Законодавчі акти УРСР, розпорядження органів влади, печатки, штампи, вивіски, свідоцтва повинні складатися українською мовою та мовою національної більшості, тією ж мовою повинно вестися діловодство [9, с. 139–143]. Для польського населення в адміністративно-територіальних одиницях у правоохоронних органах вводилися посади помічників прокурорів, слідчих, судових виконавців, що знали особливості побуту поляків і володіли польською мовою.

Керівництво політбюро ЦК КП(б)У вважало необхідним враховувати певну специфіку роботи з польською національною меншиною та особливо з польськими селянами, які були консервативно налаштовані до радянської влади. Тому місцеві управлінці мали наочно проводити політику повної рівноправності всіх етносів і віросповідань, домагаючись таким чином радянзації польського селянства. Одним із варіантів такої роботи було скликання спеціальних конференцій польських селян одночасно із загальними селянськими зібраннями. На них, переважно, розглядалися культурно-просвітницькі та земельні питання. У тих регіонах УРСР, де важко було провести окремі польські конференції, а така ситуація, як правило, була у південноукраїнських округах, на загальних селянських зібраннях виділяли польські секції. На них більш докладно обговорювали важливі питання господарського та суспільного життя. На цих заходах у доповідях і резолюціях неодмінно обговорювали і враховували потреби польського населення, щоб не створювалося враження про ігнорування його інтересів [20, с. 144].

Радянський експеримент над польським населенням УРСР проводився більш інтенсивно ніж в інших регіонах СРСР. Але треба відзначити, що польське населення протиставляло радянській національній політиці польську національну свідомість. Натомість місцеві комуністи розпочали достатньо примітивно боротися проти польської національної самосвідомості. Першочергово була розгорнута атеїстична бойовнича кампанія. Цей напрямок політики виявився неефективним. Чим активніше партійні органи намагалися відірвати поляків від костьолу, тим більш віруючими вони ставали. Польська людність масово ставала на захист ксьондзів, протестувала проти закриття храмів.

Найголовнішими релігійними святами для поляків були Різдво Христове та Великдень, тобто народження та воскресіння, саме в ці дати на неділю влада призначала “воскресники”, дні оголошувалися робочими, у школах серед дітей проводилися атеїстичні акції, які ганьбили й ображали почуття віруючих.

Радянська влада прагнула сформувати у поляків комуністичну свідомість засобами пропаганди й виховання ненависті до Польщі, релігії її народу й культури загалом. Протягом усього періоду 1920-х років радянська пропаганда носила бойовничий антипольський характер.

Із 1933 р. робота серед національних меншин, у тому числі й польської, за умов командно-бюрократичної партійно-державної системи, почала згортатися. Політика сприяння національно-культурному розвитку втратила для влади свою самоцінність і пе-

ретворилася у додаткове знаряддя антинародної соціальної боротьби. Ще у серпні 1931 р. були ліквідовані всі національні бюро і секції при ЦК КП(б)У. Відповідно змінилася політика правлячої партії стосовно польської національної меншини. Навесні 1933 р. почалися масові “чистки” в КП(б)У, як українських, так і польських комуністів. В Україні виключили із партії близько 15 тис. членів, які обіймали відповідальні посади. На листопадовому пленумі ЦК КП(б)У 1933 р. П.Постишев повідомив, що “майже всіх звільнених людей заарештовано та розстріляно летючими загонами або заслано” [7, с. 189]. Загалом у 1933–1934 рр. КП(б)У втратила майже 100 тис. членів. Наприклад, у Польському інституті культури були репресовані всі комуністи, за винятком одного [22, с. 229].

Пізніше радянська влада розпочала розформування польських національно-адміністративних одиниць. У 1935 р. був ліквідований польський Мархлевський район і почалася масова депортація поляків з місць їх компактного проживання. 16 жовтня Політбюро ЦК КП(б)У схвалило постанову “Про переселення 1500 польських родин з прикордонних районів Вінницької області” [8, с. 53]. Поляків виселяли до Східних та південних районів України, Казахстану й Сибіру. Депортація поляків зробила свою ганебну справу: зірвала людей з їхнього місця проживання, перемішала й розділила роди й родини, багато членів сімей загинули за нелюдських умов проживання і поведінки влади. Московська влада сподівалася на те, що, перемішуючи народи, вона створить із цієї мішанини єдиний радянський народ, з російською мовою спілкування і відповідним культурним середовищем. Контингенти осіб, виселених за національною ознакою, насправді не були однонаціональними. Наприклад, національний склад польських спецпереселенців станом на 1 квітня 1941 р. був такий: поляки – 96 593, євреї – 59 034, українці – 9334, білоруси – 9084, німці – 271, інші – 2730 осіб [11, с. 97–98; 1, с. 32–38].

Таким чином, упродовж 1921–1939 рр. польська національна меншина відіграла вагомую роль у політичному, економічному і культурному житті УРСР. Цьому безперечно сприяла політика радянської влади, спрямована на залучення усіх національних груп до активного будівництва соціалізму. З цієї метою були створені польські сільські ради, школи, навчальні заклади, культурні установи, друкувалися польськомовні газети, журнали та різноманітна література. Правляча комуністична партія, мріючи про всесвітню революцію, намагалася створити прообраз соціалістичної Польщі у прикордонних районах України.

Політичний успіх державно-партійних органів на території УРСР був незначним. Незважаючи на певні успіхи в радянзації польської громади, співробітникам місцевих органів влади республіки так і не вдалося змінити етнічну самосвідомість більшості поляків та зробити їх прихильниками комуністичної влади. Значна частина польського населення продовжувала дотримуватися стародавніх національних звичаїв і шанувати й зберігати класичну польську культуру, дотримуватися й поважати свою віру, ходити до костьолів і позитивно ставитися до приватної власності.

Список використаних джерел

1. Бугай М.Ф. Депортації населення з України (30–50-ті роки) // УІЗН. – 1990. – № 10.
2. Горний В.А., Луковцева И.И. Из истории деятельности РКП(б) по вовлечению польских трудящихся в СССР в социалистическое строительство (1921–1929 гг.) // СССР и Польша: Интернациональные связи – история и современность. – М., 1977. – Т.1.
3. Єременко Т. Поляки в Україні / Т.Єременко, Б.Чирко, О.Калакура. – 1993. – № 2. – С. 119–130.
4. Калакура О.Я. Українська полонія 1917–1939 роках: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1995.
5. Коммунист. – 1928. – 20 ноябрь.
6. Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня 1926 року: Національний і віковий склад, рідна мова та письменність населення. – Х., 1928. – 42 с.
7. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К., 1997.
8. Національні меншини в Україні 1920–1930-ті роки: Іст. картограф. атлас / упоряд. М.І. Панчук і ін. – К., 1995.
9. Національний процес в Україні: Історія і сучасність. Документи і матеріали / за ред. В.Ф. Панібудьласка. – К., 1987. – Ч.2.
10. Оширов А. Коренизация в советском строительстве // Революция и национальности. – 1930. – № 4–5.
11. Пирожков С. Демографічна катастрофа: де ж вихід? – 1996. – № 11–12.
12. Українське державотворення: невitreбуваний потенціал: Словник–довідник. – К., 1997.
13. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 2933.
14. Там само. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 133.
15. Там само. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 626.
16. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 99.
17. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 209.
18. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1542.
19. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20–30 роки ХХ ст.). – К., 1995. – 215 с.
20. Якубова Л.Д. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР: 20-ті – початок 30-х років ХХ ст. – К., 2004. – 452 с.: табл.
21. Iwanow M. Przyczynek do historii Polskich Sekcji Narodowosciowych w WKP(b) 1920–1930 r. // Z pola walki. – 1988. – № 3.
22. Kupczak J. Polityka panstwa radzieckiego wobec polskiej ludnosci na Ukrainie w latach 1921–1939 // Ukraina–Polszcha: istoryczna spadshchyna i suspiłna swidomist. – K., 1993.
14. Tam samo. – F. 166. – Op. 2. – Spr. 133.
15. Tam samo. – F. 166. – Op. 2. – Spr. 626.
16. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 99.
17. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 209.
18. Tam samo. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 1542.
19. Chyrko B.V. Natsionalni menshyny v Ukrayini (20–30 roky XX st.). – K., 1995. – 215 s.
20. Yakubova L.D. Sotsialno-ekonomichne stanovyshe etnichnykh menshyn v USRR: 20-ti – pochatok 30-kh rokov XX st. – K., 2004. – 452 s.: tabl.
21. Iwanow M. Przyczynek do historii Polskich Sekcji Narodowosciowych w WKP(b) 1920–1930 r. // Z pola walki. – 1988. – № 3.
22. Kupczak J. Polityka panstwa radzieckiego wobec polskiej ludnosci na Ukrainie w latach 1921–1939 // Ukrayina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspiłna swidomist. – K., 1993.

References

1. Buhai M.F. Deportatsii naseleennya z Ukrayiny (30–50-ti roky) // UIZH. – 1990. – № 10.
2. Hornyi V.A., Lukovtseva I.I. Iz istorii deyatelnosti RKP(b) po вовлечениyu polskikh trudyashchikhsya v SSSR v sotsialisticheskoe stroitelstvo (1921–1929 gg.) // SSSR i Polsha: Internatsionalnye svyazi – istoriya i sovremennost. – M., 1977. – T. 1.
3. Ieremenko T. Polyaky v Ukrayini / T.Ieremenko, B.Chyrko, O.Kalakura. – 1993. – № 2. – S. 119–130.
4. Kalakura O.Ya. Ukrayinska poloniya 1917–1939 rokakh: Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk. – K., 1995.
5. Kommunist. – 1928. – 20 noyabrya.
6. Korotki pidsumky perepysu naseleennya Ukrayiny 17 hrudnia 1926 roku: Natsionalnyi i vikovy sklad, ridna mova ta pysmennist naseleennya. – X., 1928. – 42 s.
7. Kravchenko B. Sotsialni zminy i natsionalna svidomist v Ukrayini XX st. – K., 1997.
8. Natsionalni menshyny v Ukrayini 1920–1930-ti roky: Ist. kartohraf. atlas / Uporyad. M.I. Panchuk i in. – K., 1995.
9. Natsionalnyi protses v Ukrayini: Istoriya i suchasnist. Dokumenty i materialy / Za red. V.F. Panibudlaska. – K., 1987. – Ch.2.
10. Oshyrov A. Korenizatsiya v sovetskom stroitelstve // Revolutsiya i natsyonalnosti. – 1930. – № 4–5.
11. Pyrozhekov S. Demohrafichna katastrofa: de zh vykhid?. – 1996. – № 11–12.
12. Ukrayinske derzhavotvorennya: nevytrebuvanyi potentsial: Slovnyk–dovidnyk. – K., 1997.
13. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady i upravlinnya Ukrayiny. – F. 1. – Op. 2. – Spr. 2933.

УДК 821.161.2:050(477.54)“20”

Шпакович К. В.

аспірантка, Інститут історичної освіти Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), kato_89@ukr.net

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ 20-Х РР. ХХ СТ.
(НА МАТЕРІАЛАХ ХАРКІВСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ)

Проаналізовано літературні напрямки, виникнення письменницьких організацій і груп в Україні в 20-х рр. ХХ ст. та вплив харківської періодичної преси на їх розвиток.

Ключові слова: харківська періодична преса, літературний процес, письменники, література, письменницькі організації.

Проголошена в 1923 р. на XII з'їзді РКП(б) політика коренізації, дала поштовх для відродження нової української радянської літератури. Літературні організації, які засновувалися в підрадянській Україні, прагнули мати свій друкований орган, в якому ознайомлювали громадськість з творчістю молодих літераторів. Саме в тогочасному Харкові зосереджувалося найбільше літературне коло митців і саме через столичну періодику тогочасні українські письменники намагалися впливати на розвиток літературного процесу. Важливу роль у розвитку української літератури та заснуванні літературних угруповань займала харківська періодична